

९. चला पुढे! चला पुढे!

‘प्रतीक, आता उठ बरं, अरे, सात वाजलेसुद्धा! बघ बघ, किती सूर्य वर आलाय.’ प्रतीकच्या आई सुधाताई गेले तासभर हेच बोलत होत्या अन् प्रतीकचं एकच बोलणं चालू होतं. ‘आणखी पाच मिनिटांनी उठतो गं.’ शेवटी मोठ्या अनिच्छेनं प्रतीक उठला अन् डोळे चोळत गॅलरीत आला. बाहेरचे प्रसन्न वातावरण पाहून त्याला उत्साहाचे पंखच फुटले. तोंड धुऊन त्याने दूध घेतले. ‘आई, जरा फिरून येतो गं’ म्हणत निघालाही. त्याला जाताना पाहून सुधाताईंना वाटलं आपण स्वप्नात तर नाहीना!

प्रतीक छान शीळ घालतच भेटणाऱ्या पक्ष्यांशी हळुवार संवाद साधत निघाला. जवळच नदी होती. प्रतीकच्या मनात विचार आला – ‘खरंच ही नदी किती सुंदर आहे; पण ती दिवस-रात्र धावूनपळून थकत कशी नसेल?’

तो नदीला म्हणाला,
“नदीताई, नदीताई, किती करतेस धावपळ!
घे ना विसावा एक तरी पळ!
कसा येत नाही तुला थकवा,
कोटून मिळवतेस उत्साह नवा नवा?”

लांबून त्याला खळखळून हसू ऐकू आलं.
तो नदीताईचाच आवाज होता.

ती म्हणत होती –

“बरं का प्रतीक,

नको करूस माझं कवतिक.
अरे, धावणं माझा प्राण,
तोच माझा श्वास जाण.
पुढं जाण्यात मला आनंद,
निर्मलता मिळवणं माझा छंद !”

इतक्यात एक वाऱ्याची झुळूक नाचत, बागडत आली. झाडाखालची पानं उडवत, त्यांच्याशी खेळत ती पुढं निघाली. प्रतीकनं तिला विचारलं –

“झुळुकताई, झुळुकताई, जरा थांब थांब.
कसली गं घाई, कुठं निघालीस लांब?
सारखं धावायचा, येत नाही कंटाळा?
का तीच तुझी छान छान शाळा?”

झुळूकही गोड हसली व म्हणाली, “प्रतीक, ओळखलंस? एकदम बरोबर. सदा चालणं, धावणं मला खूप आवडतं बरं!” अन् झुळूक पानांशी खेळायला निघूनही गेली.

प्रतीकनं खाली डोकावून पाहिलं तर काय? मुंग्यांची ही भली रांगच रांग त्याला दिसली. साऱ्या मुंग्या मोठ्या शिस्तीत, घाईनं चालल्या होत्या. त्या मुंग्यांना प्रतीक म्हणाला,

“चालून, चालून दुखतात का पाय,
घ्या विश्रांती हाच उपाय!”

त्याचं बोलणं ऐकताच साऱ्या मुंग्या हसल्या अन्
एका स्वरात गात म्हणाल्या,

“दिसतो आम्ही चिमुकल्या जरी,
उत्साह आमुच्या सदा अंतरी.
सदा चालणं हा आमचा स्वभाव,
तोच देतो आम्हांला मिळवून भाव.”

मुंग्यांचा संदेश ऐकला आणि प्रतीकने मनाशी

ठरवलं, आपणही पुढे जात राहायचं. नाही आता
थांबायचं.

सूर्य, नदी, झुळूक व मुंग्या प्रतीकला म्हणाल्या,
“चला पुढे ! चला पुढे ! देतो आम्ही संदेश.
तोच मिळवून देईल सर्वांना सुयश”

– डॉ. इंदुमती अरकडी

शब्दार्थ : अनिच्छेने – इच्छा नसताना. उत्साहाचे पंख फुटणे – खूप उत्साह येणे. शीळ घालणे – आनंदाने शिटी
वाजवणे. हळुवार – हलकेच. पळ – क्षण. निर्मलता – स्वच्छता.

स्वाध्याय

प्र. १. कोण ते लिहा.

- (अ) ‘आणखी पाच मिनिटांनी उठतो गं म्हणणारा’ –
- (आ) अरे धावणं माझा प्राण म्हणणारी –
- (इ) नाचत, बागडत येणारी –
- (ई) मोठ्या शिस्तीने, घाईने जाणारी –

प्र. २. एक-दोन वाक्यांत उत्तरे लिहा.

- (अ) सुधाताई प्रतीकला काय सांगत होत्या ?
- (आ) प्रतीकला उत्साहाचे पंख का फुटले ?
- (इ) प्रतीक नदीला काय म्हणाला ?
- (ई) झुळूक पुढे जाताना काय करत होती ?
- (उ) मुंग्यांनी प्रतीकला कोणता संदेश दिला ?

प्र. ३. खालील शब्दसमूहांना दिलेल्या पर्यायांपैकी योग्य पर्याय निवडा.

- (१) शीळ घालणे –
 - (अ) शिट्टी वाजवणे.
 - (आ) आनंद व्यक्त करणे.
 - (इ) मित्राला बोलावणे.
- (२) उत्साहाचे पंख फुटणे –
 - (अ) नवीन पंख येणे.
 - (आ) उत्साहाने आकाशात उंच उडणे.
 - (इ) खूप उत्साह येणे.

प्र. ४. प्रतीकला वाटेत कोणकोण भेटले ? त्यांनी प्रतीकला कोणता उपदेश केला ?

प्र. ५. खालील प्रश्नांची उत्तरे लिहा.

- (अ) तुम्ही रोज किती वाजता उठता ?
- (आ) तुम्ही सकाळी फिरायला जाता का ?
- (इ) आईने उठवले, तर उठता की स्वतःहून उठता ?

प्र. ६. (अ) खालील शब्दांचे समानार्थी शब्द लिहा.

- (१) उत्साही (२) कंटाळा (३) आनंद (४) थकवा

(आ) खालील शब्दांचे विरुद्धार्थी शब्द लिहा.

- (१) दिवस × (२) लांब ×

प्र. ७. 'धावूनपळून' यासारखे शब्द लिहा.

प्र. ८. या पाठात 'पळ' हा शब्द आला आहे. पळ या शब्दाचे दोन अर्थ सांगणारी खालील वाक्ये वाचा.

मी एकही पळ वाया घालवत नाही.	पळ	-	क्षण
धावण्याच्या शर्यतीत मंदाला सगळे सूचना देत होते, जोरात पळ.	पळ	-	पळणे

वरीलप्रमाणे खालील शब्दांचे दोन अर्थ शिक्षकांच्या मदतीने माहीत करून घ्या. त्यांचा वाक्यांत उपयोग करा.

- (१) वर (२) मान (३) पाठ (४) नाद
- (५) वावर (६) काप (७) फोड (८) नाव

प्र. ९. नदी आणि सूर्य यांनी आपले काम थांबवले, तर काय होईल असे तुम्हांला वाटते ? नदी व सूर्य यांच्यातील संवाद पाच ते सात वाक्यांत कल्पना करून लिहा.

प्र. १०. सतत काम करणाऱ्या प्राणी व पक्ष्यांची नावे लिहा.

प्र. ११. 'नदी' या शब्दातील 'न' या अक्षरावर अनुस्वार दिला, तर दुसऱ्या अर्थाचा 'नंदी' हा शब्द तयार होतो.

या शब्दाचा अर्थ मूळ शब्दापेक्षा वेगळा असतो. अशाप्रकारच्या खालील शब्दांच्या जोड्यांचा अभ्यास करा. असे शब्द शोधा व लिहा.

आबा - आंबा

भीती - भिंती

माडी - मांडी

चिता - चिंता

कुडी - कुंडी

वदन - वंदन

उपक्रम : शिक्षक किंवा पालक यांच्यासोबत तुमच्या गावातल्या नदीवर जा. नदीचे निरीक्षण करून तुमचा अनुभव वहीत नोंदवा.

सुविचार

लवकर निजे, लवकर उठे ।
त्यास आरोग्य, धनसंपदा लाभे ॥

ज्या दिवशी आपण हसणार नाही,
तो दिवस वाया गेला असे समजा ॥

- वाचा.

अजिंठा

अजिंठा लेणी केवळ महाराष्ट्रात, भारतात नव्हे तर संपूर्ण जगात प्रसिद्ध आहेत. औरंगाबाद जिल्ह्याच्या उत्तरेला १०८ किलोमीटर अंतरावर या लेणी आहेत. सह्याद्री पर्वताच्या 'सातमाळ' रांगेत ही लेणी खोदलेली आहे. ह्यांचा शोध १८१८ मध्ये आकस्मिकपणे लागला. इंग्रज अधिकारी स्मिथ हा अजिंठ्याच्या डोंगरमाथ्यावर भटकंती करत असताना, त्याला ही गुहा सापडली. येथे एकूण तीस लेणी (गुंफा) आहेत. अजिंठ्याची लेणी ही वास्तूकलेसाठी आणि मूर्तिकलेसाठी प्रसिद्ध असली, तरी ही लेणी मुख्यतः चित्रकलेसाठी प्रसिद्ध आहे. इथल्या चित्रशैलीचा प्रभाव भारत व भारताबाहेरच्या कलेवरही पडला आहे. सुमारे दीड-दोन हजार वर्षांपूर्वीची ही चित्रे आहेत; पण आजदेखील त्याचे रंग ताजे वाटतात. चित्रे काढण्यासाठी भिंतीवर आधी माती, शेण, भाताचा भुसा याचा गिलावा देत असत. त्यावर चुन्याचा पातळ थर दिला जाई. गेरूने चित्रांची बाह्यरेषा रेखत व त्यात रंग भरले जात. अजिंठ्याच्या चित्रकारांनी मुख्यतः काळा, पांढरा, पिवळा, हिरवा, तांबडा आणि निळा हे रंग वापरले आहेत. हे सर्व रंग नैसर्गिक पदार्थांपासून केले आहेत.

सर्व चित्रे अनेक प्रकारची आहेत. यांमध्ये व्यक्ती, पशू, पक्षी, फुले, अलंकार, खाद्यपदार्थ आहेत. प्रत्येक मूर्तीच्या चेहऱ्यावर भाव आहेत. साऱ्या विश्वाला भूषण असलेली ही अजिंठा लेणी एकदा तरी पाहायलाच हवी.

आपण समजून घेऊया.

- खालील चित्राचे निरीक्षण करा. विचारलेल्या प्रश्नांची उत्तरे पुढील चौकटीत लिहा.

१. कलिंगडाचा आकार कसा आहे?
२. कलिंगडाचा रंग कोणता आहे?
३. कलिंगडाची चव कशी असते?

तुम्ही उत्तरांमध्ये लिहिलेले शब्द 'कलिंगड' या नामाबद्दल विशेष माहिती सांगणारे शब्द आहेत. अशा शब्दांना 'विशेषण' म्हणतात.

- खालील चित्रांना दोन-दोन विशेषणे लावा.

- खालील चौकोनात काही म्हणी लपल्या आहेत. चौकोनातील म्हणी शोधा आणि लिहा. शिक्षकांच्या मदतीने अर्थ माहीत करून घ्या.

इ	क	डे	आ	ड	ति	क	डे	वि	ही	र
जा	रा	बा	य	र	को	र	य	था	ना	ग
गा	वे	प	त्या	ह	ल्हा	ना	रा	जा	व	र्वा
व	त	त	बि	पा	का	ही	त	था	ड	चे
क	से	सा	ळा	पा	क	त्या	प्र	जा	ती	घ
री	भ	बे	व	चा	डी	ला	रा	जी	चे	र
ते	रा	टा	र	मा	सों	ड	अ	रा	मी	खा
रा	वे	पा	ना	ल	गे	र	ति	त्र	ठ	ली
व	न	क	गो	ग	फा	क	ते	थो	अ	ल
बै	ल	री	बा	पा	र	शा	थे	डी	ळ	क्ष
ल	गे	ला	झो	पा	के	ला	मा	ती	णी	ण

१. इकडे आड तिकडे विहीर.
२. आयत्या बिळावर नागोबा.
३. कोल्हा काकडीला राजी.
४. कर नाही त्याला डर कशाला.
५. बैल गेला, झोपा केला.
६. हपापाचा माल गपापा.
७. नावडतीचे मीठ अळणी.
८. करावे तसे भरावे.
९. गाव करी ते राव न करी.
१०. अति तेथे माती.
११. बाप तसा बेटा.
१२. गर्वाचे घर खाली

● वाचा.

एक कवी होता. तो खेडेगावात राहायचा. सुंदर सुंदर कविता करायचा. एकदा तो मिठाईच्या दुकानात बसला होता. त्याने मिठाईवर छानशी कविता लिहिली. मिठाई विक्रेत्याला वाचून दाखवली अन् ती कविता त्याला देऊन टाकली. दुसऱ्या दिवशी कवीच्या मुलाने मिठाईच्या दुकानातून लाडू आणला. कवीने पाहिले, त्याने कविता लिहिलेल्या कागदावरच लाडू दिला होता. कवीला खूप दुःख झाले.

असाच एके दिवशी तो भांडी विक्रेत्याच्या दुकानासमोरून जात होता. चकचकीत भांडी पाहून त्याला सुरेख कविता सुचली. त्याने ती झटपट लिहिली अन् भांडी विक्रेत्याला वाचून दाखवू लागला. भांडी ठोकता ठोकता त्याने ऐकली. भांडी ठोकण्याच्या आवाजापुढे कवीच्या कवितेतील बरेच शब्द त्याला ऐकूही आले नाहीत. कवीला अतोनात वाईट वाटले.

उन्हाळ्यात थंड पाण्यासाठी कवी माठ आणायला गेला. तेथील सुबक व विविध आकाराच्या कुंड्या, पणत्या, झुंबरे, चित्रे, बोळकी, रांजण, माठ पाहून त्याने शीघ्र कविता लिहिली; पण ती कविता ऐकण्याऐवजी तो विक्रेता हटून बसला, की माझ्या या माठावर कविता करा. हा माठ मला खूप आवडतो.

लोकांना कविता व त्यांचे महत्त्व कळत नाही हे पाहून कवीला क्षणभर वाईट वाटले, मात्र त्याचा फारसा विचार न करता कवीने आपली आवड आयुष्यभर जोपासली. लोकांना काय आवडते, काय आवडेल यापेक्षा आपल्या स्वतःला काय आवडते याचा विचार करणे आवश्यक असते.